

EPISTOLA CXLVI¹.

Domino dilectissimo et desiderantissimo fratri PELAGIO,
AUGUSTINUS in Domino salutem.

*Pelagium resalutat : et pro litteris ipsius officiosis
gratiam habet.*

GRATIAS ago plurimum quod me litteris tuis exhilarare dignatus es, et certum facere de salute vestra. Retribuat tibi Dominus bona, quibus semper sis bonus, et cum illo aeterno vivas in aeternum, domine dilectissime, et desiderantissime frater. Ego autem etsi in me non agnosco praeconia de me tua, quae tuae benignitatis Epistola continet; benevolo tamen animo erga exiguitatem meam, ingratus esse non possum; simul admonens, ut potius ores pro me, quo talis a Domino fiam, qualem me jam esse arbitraris. *Et alia manu* : Memor nostri incolumis Domino placeas, domine dilectissime et desiderantissime frater.

DE DUABUS PROXIME SEQUENTIBUS EPISTOLIS.

LIB. II. RETRACT. CAPUT XLI.

DE videndo Deo scripsi librum, ubi de spiritali corpore, quod erit in resurrectione sanctorum, inquisitio-

¹ Ex lib. de Gestis Pelag. Quae autem 146 erat, nunc 205. — Scripta circa idem tempus.

nem diligentiore distuli, utrum vel quomodo Deus, qui spiritus est, etiam per corpus tale videatur : sed eam postea quaestionem sane difficillimam in novissimo, id est in vicesimo et secundo libro de Civitate Dei, satis quantum arbitror explicavi. Inveni etiam in quodam nostro codice, in quo et iste liber est, quoddam Commemoratorium a me factum de hac re ad episcopum Siccensium Fortunatianum, quod in opusculorum meorum indiculo, nec inter libros, nec inter Epistolas est notatum. Hic liber sic incipit, *Memor debiti*. Illud autem, *Sicut praesens rogavi*.

DE VIDENDO DEO

LIBER

seu

EPISTOLA CXLVII².

AUGUSTINUS PAULINAE salutem.

Docet Deum corporeis oculis videri non posse.

I. MEMOR debiti quod ex tua petitione, et mea promissione factum est, religiosa famula Dei Paulina, personationis quoque ejus negligens esse non debui. Cum enim petivisses ut de invisibili Deo, utrum per oculos corporeos possit videri, prolixè aliquid copioseque ad te scriberem, negare non potui, ne sanctum tuum studium offenderem; sed promissum distuli, sive propter alias occupationes meas, sive quod a me id flagitaretur, unde

¹ Indiculus opusculorum S. August. — ² Alias cxii. quae autem 147 erat, nunc 33. — Scripta videtur an. 413.

aliquanto diutius cogitari oportebat. Sed cum tanta res esset, quæ cogitando non tam quid de ea sentiendum didicendumve esset, quam quonam modo persuadendum iis qui diversa sentirent, fieret difficilior, finem aliquando dilationi adhibendum putavi, sperans divinum adiutorium magis mihi scribenti quam differenti affuturum. Quamobrem primum mihi videtur, plus valere in hac inquisitione vivendi quam loquendi modum. Nam qui didicerunt a Domino Jesu Christo mites esse et humiles corde¹, plus cogitando et orando proficiunt, quam legendo et audiendo. Nec ideo tamen agere partes suas sermo cessaverit; sed cum plantator et rigator officium sui gesserit muneris, cætera illi, qui dat incrementum, relinquit: ille quippe etiam ipsum plantatorem rigatoremque formavit.

II. Secundum interiorem igitur hominem percipe verba intellectus². Ipse enim renovatur de die in diem, etiam cum exterior iste corrumpitur, sive castigatione abstinentiæ, sive aliqua morbida valetudine, sive quolibet casu, vel certe quod necesse est etiam iis, qui sano corpore diu vivunt, ipso ætatis accessu. Erige itaque spiritum mentis tuæ, qui renovatur in agnitione Dei secundum imaginem ejus qui creavit eum; ubi per fidem in te habitat Christus; ubi non est Judæus et Græcus, servus et liber, masculus et foemina³: ubi non morieris cum solvi corpore cœperis; quia nec ibi marcuisti, cum sis annis gravis. Hoc interiore tuo erecta intende, et vide quæ loquor. Nolo auctoritatem meam sequaris, ut ideo putes tibi aliquid necesse esse credere, quoniam a me dicitur: sed aut Scripturis canonicis credas, si quid nondum quam verum sit vides, aut interius demonstranti veritati, ut hoc plane videas.

¹ Matth. xxi, 29. — ² 2 Cor. iv, 16. — ³ Coloss. iii, 10; Ephes. iii, 17, et Galat. iii, 28.

III. Exempli gratia dicam aliquid, quo ad hæc certius præstruaris, et inde potissimum unde nobis in hoc ipso opere propositus est disputandi labor. Credimus videri Deum, non quia videmus, vel per oculos corporis sicut videmus hunc solem, vel mentis obtuitu sicut se quisque interius videt viventem, videt volentem, videt quærentem, videt scientem, videt nescientem. Tu itaque lectis ipsa his litteris, solem quidem te vidisse recolis per oculos corporis, potes etiam statim videre si est id temporis, et eo loci es, ubi ex ea parte cœlum oculis tuis usque ad solem contuendum patet. Ad illa vero videnda quæ mente conspici dixi, id est quod vivas, quod videre Deum velis, quod id requiras, quod te vivere et velle et quærere scias, quomodo autem Deus videatur nescias; ad hæc, inquam, omnia videnda non oculos corporis adhibes, nec intervallum loci, per quod intendatur obtutus, ut ad ea cernenda perveniat, sentis aut quæris. Sic vides vitam tuam, voluntatem, inquisitionem, scientiam, ignorantiam, quia nec ipsa est contemnenda visio, videre quod nescias; sic, inquam, vides hæc omnia, ut in te videas, apud te habeas, ac sine ullis figurarum liniamentis colorumque nitoribus, tanto clarius et certius, quanto simplicius interiusque conspicias. Cum igitur nec corporis oculis sicut corpora sive cœlestia sive terrestria, nec mentis aspectu sicut ea sunt, quorum nonnulla commemoravi, quæ apud temetipsam certissime intueris, nunc videamus Deum; cur credimus eum videri, nisi quia Scripturæ accommodamus fidem, ubi legitur, « Beati » mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt⁴? et si qua alia in hanc sententiam eadem divina auctoritate conscripta sunt, cui non credere nefas ducimus; credere autem pietatis esse minime dubitamus.

⁴ Matth. v, 8.

IV. Hanc itaque distinctionem tene, ut si quid te admonuero, disserendo, quod ita videas oculis carnis, vel ullo alio sensu ejus sentias, seu te sensisse recolas, sicut sentiuntur colores, fragores, odores, sapes, fervores, et si quid aliud per corpus cernendo, audiendo, olfaciendo, gustando, tangendo sentiamus; aut ita videas mentis intuitu, ut vides vitam, voluntatem, cogitationem, memoriam, intelligentiam, scientiam, fidem tuam, et quidquid aliud mente conspicis, atque ita esse non tantum credendo, sed plane videndo non dubitas, hoc me iudices ostendisse. Quod autem non sic ostendero, ut aut corporis aut animi sensu visum perceptumque teneatur, et tamen dixerò aliquid, quot aut verum quidem aut falsum esse necesse sit, sed nullo illorum duum genere videatur; restat ut tantummodo credatur vel non credatur. Sed si divinarum Scripturarum, earum scilicet quæ canonicæ in Ecclesia nominantur, perspicua firmatur auctoritate, sine ulla dubitatione credendum est. Aliis vero testibus vel testimoniis, quibus aliquid credendum esse suadetur, tibi credere vel non credere liceat, quantum ea momenti ad faciendum fidem vel habere vel non habere perpenderit.

V. Si enim ea quæ non vidimus, hoc est, in præsentia apparentia non sensimus vel mente vel corpore, neque de Scripturis sanctis vel legendo vel audiendo didicimus, nulla omnino credidissimus, unde sciremus esse civitates ubi nunquam fuimus; vel a Romulo conditam Romam, vel, ut de propioribus loquar, Constantinopolim a Constantino? Unde postremo sciremus quinam parentes nos procreavissent, quibus patribus, avis, majoribus geniti essemus? Talium quippe cum plurima sciamus, non tamen ea vel ullo sensu præsentia, sicut solem, sicut nostri animi voluntatem, vel canonicorum eloquiorum aucto-

ritate, sicut Adam fuisse primum hominem, aut Christum in carne natum passumque resurrexisse didicimus; sed aliis referentibus, de quorum testimonio in hoc duntaxat rerum genere minime dubitandum esse putavimus. In quibus si alicubi fallimur, credendo vel ita esse quod non ita est, vel non ita esse quod ita est, nihil periculi esse judicamus, si non sit contra illam fidem, qua pietas informatur. Hæc prælocutio mea nondum propositam discutit quæstionem, sed te atque alios qui ista lecturi sunt, præstruit quales seu meorum seu quorumlibet scriptorum iudices esse debeatis; ne vel scire vos opinemini quod nescitis, vel temere credatis quod neque corporis sensibus aut animi contuitu in ejusdem rei, quæ cognoscenda est, evidentia percepistis, neque canonicarum Scripturarum auctoritate, etiamsi non adfuit sensibus vel animi vel corporis vestri, tamen credendum esse didicistis.

VI. Jam-ne ergo venimus ad causam, an adhuc lecturus instruendus est? Nonnulli enim putant ipsum quod dicimus credere, cum res vera creditur, hoc solum esse mente contueri. Quod si ita est fallitur ista nostra superior prælocutio, in qua distinximus aliud esse aliquid sentire per corpus, sicut in coelo solem, et in terra montem, arborem, corpusve quodlibet; et aliud mentis intuitu rem nihilominus evidentem, sicut nostra voluntas a nobismetipsis intus aspicitur cum aliquid volumus, vel cogitatio cum cogitamus, vel memoria dum recordamur, vel tale aliquid in animo sine corpore: aliud autem credere quod in corporis mentisve conspectu nec adest nec adfuisse recolitur; sicut sine parentibus creatum Adam, et natum ex virgine passumque resurrexisse Christum. Hæc enim etiam corporaliter facta sunt, et videri per corpus, si tunc adessemus, utique potuerunt: nunc au-

tem non adsunt, sicut adest ista lux, quæ oculis cernitur; aut voluntas, qua nunc aliquid volumus, quæ mente conspicitur. Sed quia hæc distinctio falsa non est, profecto illa præstructio minus habebat, quod inter credere, et aliquid præsens mente conspicere, ne omnino unum atque idem putaretur, parum clara fuerat elocutione discretum.

VII. Quid ergo dicimus? Num satis est ut inter videre et credere hoc distare dicamus, quia præsentia videntur, creduntur absentia? Plane forsitan satis est, si præsentia illa hoc loco intelligamus dicta, quæ præsto sunt sensibus sive animi sive corporis, unde etiam ducto vocabulo præsentia nominantur. Sic enim hanc lucem corporis sensu, sic et meam voluntatem plane video, quia præsto est animi sensibus, atque intus mihi præsens est. Si quis vero mihi indicet voluntatem suam, cujus os et vox mihi præsens est; tamen quia ipsa voluntas quam mihi indicat, latet sensum corporis et animi mei, credo, non video: aut si eam mentiri existimo, non credo, etsi forte, ut dicit, ita sit. Creduntur ergo illa quæ absunt a sensibus nostris, si videtur idoneum quod eis testimonium perhibetur. Videntur autem quæ præsto sunt, unde et præsentia nominantur vel animi vel corporis sensibus. Nam cum sint quinque corporis sensus, cernendi, audiendi, olfaciendi, gustandi, tangendi; visus quidem in eis præcipue oculis attributus est, verumtamen hoc verbo utimur et in cæteris. Non enim tantum dicimus, Vide quid luceat, sed etiam, Vide quid sonet, Vide quid oleat, Vide quid sapiat, Vide quid caleat. Nec quia dixi ea credi, quæ absunt a sensibus nostris, sic accipiatur ut inter illa deputentur, quæ aliquando vidimus, et nos vidisse retinemus certique sumus, quamvis tunc non præsto sint cum recoluntur a nobis. Neque enim inter credita,

sed inter visa deputantur; et ideo nota sunt, non quia fidem habuimus aliis testibus, sed quia nos vidisse sine dubio recordamur et scimus.

VIII. Constat igitur nostra scientia ex visis rebus et creditis: sed in iis quæ vidimus vel videmus, nos ipsi testes sumus; in his autem quæ credimus, aliis testibus movemur ad fidem, cum earum rerum, quas nec vidisse nos recolimus, nec videmus, dantur signa vel in vocibus, vel in litteris, vel in quibusque documentis, quibus visis non visa credantur. Non autem immerito scire nos dicimus non solum ea, quæ vidimus, aut videmus, verum et illa, quæ idoneis ad quamque rem commoti testimoniis vel testibus credimus. Porro si scire non incongruenter dicimur, etiam illud quod certissimum credimus; hinc factum est ut etiam recte credita, etsi non adsint sensibus nostris, videre mente dicamur. Scientia quippe menti tribuitur, sive per corporis sensus, sive per ipsum animam aliquid perceptum cognitumque retineat: et fides ipsa mente utique videtur, quamvis hoc fide credatur, quod non videtur. Unde et apostolus Petrus dicit, « In quem modo non videntes creditis¹: » et ipse Dominus, « Beati qui non viderunt, et crediderunt². »

IX. Cum itaque dicitur homini; Crede Christum resurrexisse a mortuis: si credit, attende quid videat, attende quid credat, et utrumque discerne. Videt hominem ejus audit vocem; et ipsa vox in visis corporalibus deputatur, secundum ea quæ supra diximus. Hæc duo sunt, testis et testimonium: quorum ad oculos unum, ad aures alterum pertinet. Sed hunc testem fortasse aliorum testimoniorum auctoritas confirmat, divinarum scilicet Scripturarum vel quorumlibet aliorum, quibus est motus ad fidem. Scripturæ ad visa pertinent corporis oculorum

¹ 1 Petr. i, 8. — ² Joan. xx, 29.

si eas legit, vel aurium si audivit. Videt autem animo quidquid figuris litterarum sonisve significari intellexit. Videt ipsam fidem suam, qua se credere sine cunctatione respondet. Videt cogitationem, qua cogitat quid ei possit prodesse quod credit. Videt voluntatem, qua accessit ad suscipiendam religionem. Videt etiam ipsius resurrectionis quamdam imaginem in animo suo factam, sine qua intelligi non potest quidquid factum corporaliter dicitur, sive credatur, sive non credatur. Sed, ut puto, distinguo quomodo videat fidem suam qua credit, et quomodo videat illam resurrectionis imaginem in animo suo factam, quam, si hoc audit, videt etiam qui non credit.

X. Hæc ergo omnia videt, partim corpore, partim mente. Voluntatem vero ejus, a quo audit, ut credat, et ipsam Christi resurrectionem non videt, sed credit; et tamen eam videre dicitur quodam mentis obtuitu, magis secundum testimoniorum fidem, quam rerum præsentia creditarum. Illa enim, quæ videt, adsunt sensibus vel animi vel corporis; quæ autem credit, absunt a sensibus et animi et corporis. Quamvis voluntas ejus, a quo audit, ut credat, non sit præterita, sed maneat in loquente; quam in se ipso idem ipse qui loquitur videt: ille vero qui audit, non eam videt, sed credit. Resurrectio autem Christi præterita est, quam nec illi viderunt homines, qui tunc fuerunt. Nam qui viderunt viventem Christum, quem viderant morientem, ipsam tamen resurrectionem cum fieret non viderunt, sed eam certissime crediderunt, videndo et tangendo vivum, quem noverant mortuum. Nos totum credimus, et quod resurrexerit, et quod ab hominibus tunc visus et contrectatus sit, et quod nunc vivat in cœlis, nec jam moriatur, et mors illi ultra non dominetur. Res autem ipsa nec corporis nostri sensibus adest, sicut adest hoc cœlum et terra; nec nostræ

mentis obtutibus, sicut adest fides ipsa, qua hoc credimus.

XI. Sed jam satis, ut puto, ista mea prælocutione recognovisti, quid sit videre vel mente vel corpore, et quid ab eis distet credere. Quod quidem fit mente, et videtur mente; quoniam menti nostræ fides nostra conspicua est. Sed tamen quod eadem fide creditur, abest et ab aspectu corporis nostri, sicut abest corpus in quo Christus resurrexit; et ab aspectu mentis alterius, sicut abest ab aspectu mentis meæ fides tua, quamvis eam esse in te credam, cum eam non videam corpore, quod nec tu potes; nec mente, quod tu potes, sicut ego meam, quam tu non potes. Nemo enim scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipso est¹, donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestet cogitationes cordis², ut eas non solum quisque suas videat, sed et aliorum. Secundum hoc enim dixit Apostolus, neminem scire quid agatur in homine, nisi spiritum hominis, qui in ipso est, secundum quod videmus in nobis. Nam secundum id quod credimus nec videmus, et multos fideles esse novimus, et multis noti sumus.

XII. Si ergo jam ista distincta sunt, veniamus ad causam. Scimus posse Deum videri, quoniam scriptum est, « Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt³. » Anforte non debui dicere, scimus, sed, credimus: quoniam Deum nec corpore aliquando vidimus, sicut hanc lucem; nec mente, sicut ipsam in nobis, qua id credimus, fidem: sed tantum quia scriptum est in ea Scriptura cujus fideles sumus, quod verum sit, minime dubitamus. Apostolus tamen Joannes cum tale aliquid diceret, « Scimus, inquit, quia cum apparuerit, similes ei erimus; » quoniam videbimus eum sicuti est⁴. » Ecce, scire se

¹ 1 Cor. II, 11. — ² Id. IV, 5. — ³ Matth. V, 8. — ⁴ 1 Joan. III, 2.

dixit, quod nondum factum fuerat. nec videndo, sed credendo cognoverat. Recte itaque diximus, scimus Deum posse videri, quamvis eum non viderimus, sed divinæ auctoritati, quæ sanctis libris continetur, crediderimus.

XIII. Quid ergo est quod eadem dicit auctoritas, « Deum nemo vidit unquam⁴ ? » An fortasse respondetur quod illa testimonia de videndo Deo sunt: non de viso? « Ipsi enim Deum videbunt, » dictum est; non viderunt: et non, vidimus; sed, « Videbimus eum sicuti est². » Proinde his sententiis non est contrarium, « Deum nemo vidit unquam. » Videbunt enim quem non viderunt, qui mundo corde filii Dei esse voluerint. Quid est ergo, « Vidi Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea³ ? » An et hoc non est contrarium illi quod dictum est, « Deum nemo vidit unquam⁴ ? » Et illud quod de Moysæ scriptum est, « Quia loquebatur cum Deo facie ad faciem, sicut quis loquitur ad amicum suum⁵. » Et illud quod propheta Isaias de se ipso loquens ait, « Vidi Dominum sabaoth sedentem in throno⁶ : » et si qua alia solent similia testimonia ex eadem auctoritate proferri, quomodo non sunt contraria sententiæ, qua dictum est, « Deum nemo vidit unquam ? » Quamquam et ipsum Evangelium potest putari sibi esse contrarium. Quomodo enim verum est, quod in eo dicitur, « Qui me vidit, vidit et Patrem; » si, « Deum nemo vidit unquam⁷ ? » Quomodo verum est, « Angeli eorum semper vident faciem Patris mei⁸, » si, « Deum nemo vidit unquam.

XIV. Qua igitur regula intelligentiæ ista veluti contraria et repugnantia, non esse contraria nec repugnare

¹ Joan. i, 18. — ² 1 Joan. iv, 12. — ³ Gen. xxxii, 30. — ⁴ Joan. i, 18. — ⁵ Exod. xxxiii, 11. — ⁶ Isai. vi, 1. — ⁷ Joan. xiv, 9. — ⁸ Matth. viii, 10.

probabimus? Neque enim fieri ullo modo potest, ut hæc Scripturarum auctoritas aliqua ex parte mentiatur. Si dicimus in eo quod scriptum est, « Deum nemo vidit unquam, » homines tantummodo intelligendos, sicut etiam illud dictum est, « Nemo scit quid agatur in homine, nisi spiritus hominis qui in ipsum est¹; » nemo utique, sed hominum: neque enim hoc de Deo accipi potest, cum de Christo scriptum sit, non opus fuisse ut quisquam illi testimonium perhiberet de homine², quoniam ipse sciebat quid esset in homine. Nam hoc Apostolus planius explicans, « Quem nemo, inquit, hominum vidit, nec videre potest³. » Si ergo ita dictum est, « Deum nemo vidit unquam, » ac si diceretur, nemo hominum; hactenus illa quæstio soluta videbitur, ut non sit huic sententiæ contrarium quod Dominus ait, « Angeli eorum semper vident faciem Patris mei: » ut scilicet Angelos Deum videre credamus, quem nemo vidit unquam, sed hominum. Quomodo ergo Deum vidit Abraham, Isaac, Jacob, Job, Moyses, Michæas, Isaias, et si qui alii sunt, de quibus veracissima Scriptura testatur, quod Deum viderint, si Deum nemo unquam hominum vidit nec videre potest⁴?

XV. Quamquam nonnulli volentes etiam probare impios visuros Deum, a diabolo quoque ipso Deum visum putant; sic accipientes quod scriptum est in libro Job, venisse cum Angelis et diabolum in conspectum Dei⁵; ut jam et illud veniat in quæstionem, quomodo dictum sit, « Beati mundi corde; quoniam ipsi Deum videbunt⁶, » et illud, « Pacem sectamini cum omnibus et sanctificationem, sine qua nemo poterit videre Deum⁷. »

¹ 1 Cor. ii, 11. — ² Joan. ii, 25. — ³ 1 Tim. vi, 16. — ⁴ Gen. xviii, 1; Id. xxvi, 2; Id. xxxii, 30; Job. xxxviii, 1; 3 Reg. xxi, 19, et Isai. vi, 1. — ⁵ Job. i, 6, et ii, 1. — ⁶ Matth. v, 8. — ⁷ Hebr. xii, 14.

Multum enim miror, si eo usque progrediuntur, qui existimant impios visuros Deum, et a diabolo visum Deum ut eos et mundo corde esse, et pacem et sanctificationem cum omnibus assectari asseverent.

XVI. Nam quod Dominus ait: « Qui me vidit, vidit » et Patrem¹, » potest paulo attentius consideratum non videri esse contrarium ei, quod dixit: « Deum nemo vidit » unquam². » Neque enim dixit: Quia vidistis me, vidistis et Patrem; sed dicendo: « Qui me vidit, vidit et Patrem », ostendere voluit unitatem substantiæ Patris et Filii, ne in aliquo inter se putarentur esse dissimiles: ac per hoc quoniam vere dictum est. « Qui me vidit, vidit » et Patrem; » profecto quoniam Deum nemo hominum vidit unquam, nec Patrem quisquam putandus est vidisse, nec Filium secundum quod Deus est et Filius, et cum Patre unus Deus. Nam secundum id quod homo est, utique in terra visus est, et cum hominibus conversatus est³.

XVII. Sed magna quæstio est, quomodo non sit contrarium, quia tot antiqui viderunt Deum, si Deum nemo unquam vidit, quem nemo hominum vidit, nec videre potest? Vides quam difficilem mihi proposueris quæstionem, unde me aliquid prolixè copioseque scribere voluisti ex occasione brevis Epistolæ meæ, quæ tibi visa est diligentius et uberius explicanda. Vis-ne ergo attendere, quæ apud alios interim comperi divinarum Scripturarum egregios tractatores, quid de visione Dei senserint, ne forte sufficiant desiderio tuo, quamvis ea forsitan noveris. Pauca ergo ista attende, si placet. Cum Evangelium exponens beatus Ambrosius Mediolanensis episcopus venisset ad eum locum⁴, ubi Angelus apparuit in templo

¹ Joan. xiv, 9. — ² Id. i, 18. — ³ Baruch. iii, 38. — ⁴ Vide Ambros. super Lucam, lib. i, cap. 1-11.

Zachariæ sacerdoti, ex hac occasione vide quanta et qualia de Dei etiam visione disseruit.

XVIII. [Non¹ immerito, inquit, Angelus videtur in templo; quia veri sacerdotis jam nuntiabatur adventus, et coeleste sacrificium parabatur, in quo Angeli ministrarent. Et bene apparuisse dicitur ei, qui cum repente conspexit. Hoc specialiter, aut de Angelis, aut de Deo Scriptura divina tenere consuevit, ut quod non potest prævideri, apparere dicatur. Sic enim habes: « Apparuit Deus Abraham ad ilicem Mambre². » Nam quia ante non præsentitur, sed repentino videtur aspectu, apparere memoratur. Non enim similiter sensibilia videntur, et is in cuius voluntate situm est videri, et cuius naturæ est non videri, voluntatis videri. Nam si non vult, non videtur; si vult, videtur. Apparuit enim Deus Abraham, quia voluit; aliis, quia noluit, non apparuit. « Visum est etiam Stephano, cum lapidaretur a populo, » aperiri cœlum³. » Visus est etiam Jesus stans ad dexteram Dei, et non visus est a populo. Vidit Isaias Deum sabaoth⁴, sed alius videre non potuit, quia cui placuit apparuit. Et quid de hominibus loquimur, cum etiam de ipsis coelestibus virtutibus et potestatibus legerimus, quia « Deum nemo vidit unquam, » et addit quod ultra coelestes est potestates: « Unigenitus Filius, qui est in sinu » Patris, ipse narravit. » Aut acquiescatur igitur necesse est, si Deum Patrem nemo vidit unquam, Filium visum esse in Veteri Testamento; et desinant hæretici ex virgine ei principium dare, qui antequam nasceretur ex virgine videbatur. Aut certe refelli non potest, vel Patrem, vel Filium, vel certe Spiritum sanctum, si tamen est Spiritus sancti visio, ea specie videri, quam voluntas elegerit, non natura formaverit; quoniam Spiritum quoque visum

¹ Omnia quæ in uncinis includuntur S. Ambrosii verba sunt. — ² Gen. xviii, 1. — ³ Act. vii, 55. — ⁴ Isai. vi, 1.

accepimus in columba. Et ideo « Deum nemo vidit unquam, » quia eam, quæ in Deo habitat, plenitudinem Divinitatis nemo conspexit, nemo mente aut oculis comprehendit. « Vidit » enim, ad utrumque referendum est. Denique cum additur : « Unigenitus Filius ipse narravit¹, » mentium magis quam oculorum visio declaratur. Species enim videtur, virtus vero narratur : illa oculis, hæc mente comprehenditur. Sed quid de Trinitate dicam? Seraphim quando voluit, apparuit : et vocem ejus Isaias solus audivit. Apparuit Angelus, et nunc præsto est, sed non videtur. Neque enim in potestate nostra est videre, sed in potestate illius apparere. Tamen etsi potestas non est videndi, est gratia promerendi ut videre possimus. Et ideo qui habuit gratiam, meruit copiam : nos copiam non meremur, quia Deum videndi gratiam non habemus. Et quid mirum si in præsentis sæculo, nisi quando vult, Dominus non videtur? In ipsa quoque resurrectione non facile est Deum videre, nisi iis qui corde sint mundo. Et ideo « Beati mundo corde; ipsi enim Deum videbunt². » Quantos beatos jam numeraverat, et tamen videndi his Deum non promiserat facultatem? Si ergo ii, qui mundo sunt corde, Deum videbunt; utique alii non videbunt. Neque enim indigni Deum videbunt; neque is, qui Deum videre noluerit, potest Deum videre. Nec in loco Deus videtur, sed mundo corde; nec corporalibus oculis Deus quæritur, nec circumscribitur visu, nec tactu tenetur, nec auditur affatu, nec sentitur incessu. Et cum absens putatur, videtur; et cum præsens est, non videtur. Denique nec Apostoli omnes Christum videbant. Et ideo ait : « Tanto tempore vobiscum sum, et adhuc me non cognovistis³? » Qui enim cognovit, quæ sit latitudo et longitudo et altitudo et profundum, et supereminentem

¹ Joan. 1, 18. — ² Matth. v, 8. — ³ Joan. xiv, 9.

scientiæ charitatem Christi, vidit et Christum, vidit et Patrem. Nos enim jam secundum carnem non novimus Christum, sed secundum spiritum. Spiritus enim ante faciem nostram Christus Dominus, qui nos in omnem plenitudinem Dei misericordia sua implere dignetur, ut videri possit a nobis.]

XIX. Si hæc verba intelligis, quid restat quod a me amplius requiratur, cum jam illa quæ difficilis videbatur, soluta sit quæstio? Discretum est quippe quomodo dictum sit : « Deum nemo vidit unquam¹, » et quomodo Deum Justi antiqui viderint. Sed illud propterea dictum est, quoniam Deus natura invisibilis est. Illi autem ideo viderant, quicumque Deum viderunt, quia cui voluerit, sicut voluerit, apparet ea specie, quam voluntas elegerit, etiam latente natura. Nam si quando patres Deum viderunt, ipsa illis natura ejus apparuit, quamvis si noluisset utique non apparuisset, quomodo « Deum nemo vidit unquam, » cum eo volente ipsa ejus a tot patribus natura conspecta sit? Quod si dicitur Filius a patribus visus, ut de Deo Patre accipiatur dictum, quod eum nemo unquam viderit; non quidem amisit occasionem Ambrosius ut hinc quosdam hæreticos redargueret, id est, Photinianos, qui principium Filio Dei ex utero virginis tribuunt, nec volunt credere quod et antea fuerit. Sed quia videbat alios, id est, Arianos perniciosius insidiantes, quorum procul dubio error astruitur, si Patris natura invisibilis, Filii vero visibilis creditur, utriusque unam pariterque invisibilem asseruit esse naturam, adjungens etiam Spiritus sancti. Quod breviter quidem, sed admirabiliter intimavit, ubi secutus ait : [Aut certe refelli non potest, vel Patrem, vel Filium, vel certe Spiritum sanctum, si tamen est Spiritus sancti visio, ea

¹ Joan. 1, 18.